

Violeta ČERNIUTĖ
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

ŠNEKAMOSIOS KALBOS IR EMOCINĖS-EKSPRESINĖS LEKSIKOS APIBŪDINIMO PROBLEMOS

1. Stilistiškai neutraliems, neteikiantiems jokios papildomos informacijos, vartojamiems visuose kalbos stiliuose žodžiams priešpriešą sudaro konotuotoji leksika. Ji yra skirstoma į funkcinę ir emocinę-ekspresinę leksiką, informatyvią teigiamų ar neigiamų emocijų atžvilgiu. Funkcinei leksikai, turinčiai konkrečią vartojimo sritį, skirtini šnekamosios kalbės ir knyginę atspalvį turintys žodžiai ar žodžių junginiai¹.

Svarbu pasakyti, kad žodynuose randamą stilistiškai konotuotos leksikos žymėjimo įvairumą lemia tai, kad labai griežtose stilistinės sistemos kalba nesudaro, be to, lietuvių kalbos stilistinė sistema mažai ištirta (Župerka 1977: 68). Šią problemą yra iškėlęs J. Pikčilingis (1975: 10–11) ir kiti kalbininkai.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas šnekamosios kalbos ir emocinės-ekspresinės leksikos pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – DŽ₃), taip pat svarstoma, kaip ši leksika galėtų būti pateikiama rengiamame „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – BŽ). Pastarojo žodyno rengimo pagrinduose ir principuose teigiama, kad šis leidinys atspindi dabar funkcionuojančią norminę bendrinės kalbos leksiką (Pagrindai 1998).

2. Pažyma šnek. žymima leksika, palyginti su emocine-ekspresine, DŽ₃ sudaro gausiausią žodžių grupę. Pagal „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ kompiuterinį variantą (toliau – DŽ(k)) šių žodžių buvo rasta 2527².

Kadangi DŽ₃ įvade sutrumpinimo šnek. apibūdinimas yra neinformatyvus – „šnekamosios kalbos žodis“ (DŽ₃: XIV), todėl, kokie žodžiai laikomi šnekamosios kalbos leksika, galima matyti iš pateiktų pavyzdžių.

Pažymą šnek. turi žodžiai, pvz., *gleizà*³ šnek. „kas gleizoja, terlius“; *glėizoti*⁴ šnek. „terlenti, teplioti“ bei ta pačia reikšme jo priešdėliniai vediniai *apglėizoti*, *išglėizoti*, *suglėizoti* ir *glėžà*, *glėžoti*, turintys analogiškas reikšmes, bet *terlenti*

¹ Šio straipsnio autorė remiasi J. Pikčilingio stilistine žodyno diferenciacija. Knyginė leksika ir tarmybės straipsnyje neaptiriamos.

² Visų tam tikromis pažymomis žymimų žodžių skaičius straipsnyje yra pateikiamas pagal DŽ(k).

³ Žodžių atrankos problema straipsnyje neaptariama, tačiau ji aktuali ir spręstina.

⁴ Kirčiavimo variantai straipsnyje nepateikiami.

„terlioti, teršti, tepti“ bei ta pačia reikšme *terlinti, terlióti, teřlyti, terménti* ir šių žodžių vartojami priešdėliniai vediniai DŽ₃ laikomi stilistiškai neutraliais. Žodžiai *grabáila* šnek. „nevikrus žmogus“; *grabálius*, -ė šnek. „kas grabalioja, nugrubnagis“ pateikiami su pažyma šnek., tačiau *grabalinėti* „grabinėti, čiupinėti“ ir analogiška reikšme *grabalióti; grabinėti, grabóti* bei jų vartojami priešdėliniai vediniai DŽ₃ laikomi stilistiškai neutraliais. Šnekamosios kalbos atžvilgiu konotuoti žodžiai *klùika* šnek. 1. „liesa, menka kumelė“; 2. „apykvailis žmogus, klaikšis“; *kluĩkinti* šnek. „be tikslo eiti, žioplinti“; *klùikis*, -ė šnek. „kluika, klaikšis“ bei ta pačia reikšme *kluĩkšas*, -ė; *kluĩkšis*, -ė, taip pat *kluĩkti* šnek. „kvaišti, klaikti“; *kvánka* šnek. „vėpla, žiopla“; *kvañkinti* šnek. „kvanklinti“ bei adekvačia reikšme *kvanklinėti; kvañklinti*, tačiau *kváiša* menk. „vėpla, žiopla“; *kvaišys*, -ė menk. „kvaiša, žioplys“ apibūdinami emociiniu-ekspresiniu atžvilgiu. Šnekamosios kalbos žodžiais yra laikomi *lepšėti* šnek. „virsti lepšiu, tižti“ bei ta pačia reikšme vartojamas priešdėlio vedinys *sulepšėti*, taip pat *lėpšis*, -ė šnek. „sudribėlis, ištižėlis“ ir pan. Pažyma šnek. DŽ₃ yra pažymėti žodžiai *marmākas* šnek. 1. „greitos ir neaiškos kalbos žmogus“; 2. „plepus žmogus“; *mařmalas* šnek. 1. „purvynė, dumblynė“; 2. „prastas valgis, gėralas“; 3. „kas greitai, neaiškiai kalba“ ir 4. „plepys, tarškalas“; *marmaliēnė* šnek. „prastai pagamintas viralas“; *marmalyñė* šnek. 1. „purvynas“; 2. „klampynė, liūnas“; *marmālyti* šnek. 1. „kunkuliuojant virti“; 2. „nevykusiai maišyti“, taip pat priešdėlėtieji *primarmālyti* šnek. 1. „daug privirti, prigaminti“; 2. „daug pripilti“; *sumarmālyti* šnek. „supilti, sumaišyti“ ir pan. *Marmaliúoti* reikšme „skęsti, garmėti“ (taip pat ir kitomis reikšmėmis) yra pateikiamas be pažymos, o *primarmaliúoti* skendimo, taip pat reikšme 2. „daug pripilti“ turi pažymą šnek. *Nugrùbnagis*, -ė šnek. „kas nugrubusiomis rankomis, negrabus žmogus, sugrubnagis“; *sugrùbnagis*, -ė šnek. „kas sugrubusiais, sustirusiais pirštais, nevikrus žmogus“ laikomi konotuotais šnekamosios kalbos atžvilgiu, tačiau *atgrub(a)nāgis*, -ė menk. „kas atgrubusiais nagais, prastai ir negreitai dirba, dažnai išmeta ką iš rankų, sugrubnagis“, kaip matome, turi pažymą menk., taigi pastarasis žodis yra apibūdinamas emociiniu-ekspresiniu atžvilgiu. Be to, atkreiptinas dėmesys į pastarųjų žodžių definicijų skirtingumus (rankos, pirštai, nagai). Nenaudėliui, piktadariui žmogui pavadinti vartojami žodžiai *nelabàsis*, -óji, *nevidōnas*, -ė, *vėlnias* ir kt. laikomi šnekamosios kalbos žodžiais, *gyvātė* pateikiamas su pažyma niek., o *bjaurybė* laikomas nekonotatyviu. Tokių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau.

1-oje lentelėje galima palyginti, kaip DŽ₂, LKŽ ir SŽ apibūdina žodžius, DŽ₃ turinčius pažymą šnek.

DŽ ₃ laikomi šnekamosios kalbos žodžiais	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>gleizà</i>	be pažymos	be pažymos	tarm.
<i>gléizoti</i>	šnek.	be pažymos	tarm.
<i>kvánka</i>	šnek.	be pažymos	tarm.
<i>lėpšis, -ė</i>	menk.	menk.	be pažymos
<i>mařmalas</i> 2. „prastas valgis, gėralas“; 3. „kas greitai, neaiškiai kalba“; 4. „plepys, tarškalas“	menk.	be pažymos	— ⁵
	menk.	be pažymos	—
	be pažymos	be pažymos	tarm.
	be pažymos	be pažymos	tarm.
<i>sugrūbnagis, -ė</i>	be pažymos	be pažymos	menk.

Pažyma šnek. DŽ₃ apibūdinami labai skirtingų stilistinių atspalvių žodžiai. Palyginkime šio straipsnio 1–2 psl. pateiktus šnekamosios kalbos pavyzdžius su žemiau išvardytais žodžiais, DŽ₃ taip pat turinčiais pažymą šnek., pvz.:

ādata 3. šnek. „injekcija, įtraiška, išvirkštis“;

arbatėlė 2. šnek. „susiėjimas su vaisėmis, vaisės“;

bařsas 7. šnek. „balsavimo lapelis, biuletenis“;

bėgis 4. šnek. „važiuojamosios priemonės pavara“;

centimėtras 2. šnek. „centimetrais padalyta liniuotė ar juostelė“;

ceñtras 5. šnek. „centro puolėjas“;

dāktaras, -ė 2. šnek. „gydytojas“;

daktarystė šnek. 1. „gydytojo profesija, gydyba“; 2. „buvimas mokslų daktaru ar gydytoju“;

garai šnek. „smalkės“;

greitūkas šnek. „greitasis traukinys, autobusas“;

ketvirtūkas šnek. „ketvirtu maršruto numeriu paženklintas autobusas, troleibusas ir kt.“;

komandiruotė 2. šnek. „komandiravimo raštas“;

lašai šnek. „lašinamieji vaistai“;

liāudis 3. šnek. „žmonės“;

madà 2. šnek. „įpratimas, palinkimas“;

⁵ Šioje ir kitose lentelėse brūkšny reiškia, jog žodis ar nurodyta reikšmė nėra pateikiama.

1 *mètras* 3. šnek. „kubinis metras“;
nèrvai 2. šnek. „psichinė būseną“;
penkinė šnek. „penkių piniginių vienetų banknotas“;
pirmóji šnek. „pirmas kartas, pirmiena“;
pôpierius 2. šnek. „oficialus raštas, dokumentas“;
pròcentai šnek. „palūkanos“;
pùblika 2. šnek. „žmonės, visuomenė“;
sesėlė 2. šnek. „medicinos sesuo“;
tāškas 8. šnek. „laidinio radijo imtuvas“;
vidurinė šnek. „vidurinė mokykla“;
žólės šnek. „vaistažolės“ ir pan.

Pateikti pavyzdžiai rodo:

- a) pažyma šnek. DŽ₃ yra pažymėti ir emocijų-ekspresinių atspalvį turintys žodžiai, pvz., *sugrùbnagis*, -ė, ir nei ekspresyvūs, nei vaizdingi žodžiai, pvz., *bėgis*;
- b) pasitaiko žodžių analogiškų reikšmių stilistinio vertinimo nevienodumų, pvz.: *marmaliuoti* reikšmė „skęsti, garmėti“ laikomas nekonotatyviu, tačiau *primarmaliuoti* ta pačia reikšmė turi pažymą šnek.;
- c) žodynas teikia neišsamų stilistinių žodžių apibūdinimą: daugeliu atvejų nėra nurodytas emocijų-ekspresinis atspalvis, pvz.: *lepšėti, sulepšėti, lėpšis*, -ė turi aiškų menkinamąjį atspalvį, tačiau DŽ₃ apibūdinami tik funkciniu atžvilgiu ir pan.

Norint išvengti stilistinio žodžių apibūdinimo nenuoseklumų ir neperkrauti žodyno pažymomis, sutrumpinimu šnek. BŽ galėtų būti žymimi emocijų-ekspresinio atspalvio neturintys žodžiai ar jų reikšmės. Pvz.: *numirėlis**, -ė šnek. „numiręs žmogus“; *žólės* šnek. 1. „vaistažolės“; 2.[∇] „narkotikai“ ir kt.

2.1. Šnekamosios kalbos periferijai skirtini vaikų kalbos žodžiai, kuriuos kartais vartoja ir suaugusieji. Pvz.: *ciuckis** „šuo (vaikų kalboje)“; *dėdė* 2. šnek. „kiekvienas senesnis vyras (ppr. vaikų kalboje)“; *kūzė**, *kūzis** „arklys (vaikų kalboje)“; *tetà* 2. šnek. „kiekviena senesnė moteris kiekvienam vaikui“ ir kt. Norint išvengti akivaizdaus nesistemiškumo, gal reikėtų panašią leksiką BŽ pateikti tik su pažyma šnek., nebetikrinant, kad tai vaikų kalboje vartojamas žodis. BŽ turėtų neignoruoti plačiai vartojamo atsiveikinimo žodžio „atà“, kurio neteikia net LKŽ.

2.2. Šnekamosios kalbos periferijai priklauso tautosakoje vartojami žodžiai, DŽ₃ pažymėti sutrumpinimais d. ir ftk. Pastarųjų pažymų vartojimas lietuvių kalbos žodynuose yra tradiciškas, plg. DŽ₁, DŽ₂, LKŽ.

Sutrumpinimu d. apibūdinamų antraštinių žodžių yra 16, pvz.: *čiulbuonėlis*, -ė d. „kas čiulba“; *čiulbūtis*, -ė d. „kas čiulba, čiulbuonėlis“; *pūronėlis*, -ė d. „apy-

* Čia ir toliau žvaigždutė reiškia, jog žodis sutrumpinimu šnek. DŽ₃ nepažymėtas.

[∇] Trikampis reiškia, jog ši reikšmė DŽ₃ nepateikiama.

nio ar aguonos prievardis“; 2 *raitėlis* d. „raitininkas“; *raitojėlis* d. „raitas berne-
lis, raitėlis“; *raitūnėlis* d. „raitojėlis“; *raituonėlis* d. „raitūnėlis“ ir kt. Be to, paży-
ma d. vartojama nurodant, kad sakinyis priklauso liaudies dainai, pvz., *laĩvas* 2.
flk. „valtis, eldija“: *Dirbinsiu ~q, geltonq ~q* (d.); 1 *nókti* 3. flk. „vysti“: ~o *rũta*,
~o *mėta*, ~o *lelijėle* (d.) ir pan.

Sutrumpinimu flk. pažymėtų žodžių yra 26, pvz., *báltas*, -à 4. flk. „geras, mie-
las, brangus“; 2 *bėgũnas*, -ė 2. flk. „pasiuntinys“; *eidiniĩkas*, -ė 2. flk. „greitas žir-
gas, ristũnas“; *lakũnas*, -ė 2. flk. „kas lekia, skrenda, skraido“; *paklojà* 2. flk. „pa-
siklojimas, patalas“; *ragũotasis* flk. „velnias“; 1 *raguótis* 3. flk. „velnias“; 2 *ũbas*,
-à flk. „tolimas, lygus“; *vagavarỹs* flk. „artojas“ ir pan. Kyla klausimas, kodėl
ragũotasis, 1 *ragũotis* nelaikomi eufemizmais. Liaudis sako: „Velniu velnio ne-
vadink, bet raguočiu, kipšu ar dar kitaip“ (LKŽ XI: 42). Beje, velniui pava-
dinti vartojami žodžiai *piktàsis* bei 1 *skeltanãgis* DŽ₃ jau yra skiriami eufemi-
nei leksikai.

Tautosaka, kuri skirstoma į dainuojamąją, pasakojamąją ir smulkiąją, yra
folkloro dalis. Tačiau mįslės, patarlės ir kita žodinė liaudies kūryba DŽ₃ atskirų
sutrumpinimų neturi. BŽ pažymės d. būtų galima atsisakyti, o liaudies dainų
žodžius ar sakinius žymėti sutrumpinimu flk.

3. Emocinei-ekspresinei leksikai DŽ₃ žymėti vartojami sutrumpinimai euf.,
fam., iron., juok., malon., menk., mžb., niek., vulg. Pirmiausia aptarsime pastarąją paży-
ma apibūdinamus žodžius.

3.1. Pażyma vulg. yra pažymėti 5 žodžiai. Tai *idiòtas*, -ė 2. vulg. „kvailys“; *pãpas*
vulg. 1. „krūtis“; 2. „spenys“; 3. „žindukas“; *rũpũžė* 2. vulg. „nenaudėlis, bjaurybė“;
rupũžỹnė 2. vulg. „bjaurus dalykas“ ir *rupũžiũoti* vulg. 1. „rupuže vadinti,
keikti“; 2. „kėblinti (ppr. kur nereikia)“.

Palyginkime, kaip šie žodžiai stilistiškai vertinami kituose šaltiniuose.

2 lentelė

DŽ ₃ laikomi vulgarybėmis	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>idiòtas</i> , -ė 2. „kvailys“	be pažymos	be pažymos	be pažymos
<i>pãpas</i>	šnek.	be pažymos	–
<i>rũpũžė</i> 2. „nenaudėlis, bjaurybė“	vulg.	(keikiant)	–
<i>rupũžỹnė</i> 2. „bjaurus dalykas“	–	niek.	–
<i>rupũžiũoti</i>	šnek.	niek.	–

Vulgariaja leksika yra laikomi šiurkštūs, stačiokiški žodžiai ir posakiai, vartojami lyties organams bei fiziologiniams procesams ir pan. pavadinti. Plačiaja prasme vulgarizmas priskirtini šiurkštesni, niekinamosios reikšmės žodžiai, pvz., vietoj žodžio *burnà* – *žābtai*, vietoj *tuščiai kalbėti* – *pliaūkšti, pliūrpti, taūkšti, taūzyti, zaūnyti* ir pan. (LKE: 713). Nurodytomis reikšmėmis žodžiai *pliaūkšti, pliūrpti, taūkšti, taūzyti* DŽ₃ laikomi šnekamosios kalbos žodžiais, *zaūnyti* apibūdinamas pažyma menk., o *žābtai* turi sutrumpinimą niek.

DŽ₃ sutrumpinimu vulg. pažymėti žodžiai bei atitinkamos reikšmės, išskyrus žodį *pāpas*, priklauso plačiau suprantamos vulgariosios leksikos sluoksniui. Tačiau neaišku, kodėl nenaudėliui pavadinti vartojami, pavyzdžiui, *gyvātė, šūnsnu-kis* tame pačiame žodyne turi pažymą niek., *vėlnias* laikomas šnekamosios kalbos žodžiu, t. y. vulgariajai leksikai šie žodžiai nepriskiriami.

VDU tekstyne, kuris atspindi autentišką rašytinę lietuvių kalbą, galime rasti nemažai žodžių, turinčių šaknis *miž-*, *pap-*, *šik-*, *šūd-* ir kt. BŽ turėtų apsispręsti: toliau ignoruoti šį leksikos sluoksnį ar (plg. Oxford'o, Petit Robert'o, Thésaurus Larousse'o ir kt. žodynus) jį pateikti.

3.2. Keiksmams, keiksmų žodžiams nurodyti DŽ₃ yra pavartoti apibūdinimai⁶:

1. „keiksmo žodis“, pvz., *perkūnas* 3.;
2. „keiksmas“, pvz., *Kad tu ~stum!* (keiksmas) (antraštinis žodis; toliau – až) – *išpūsti* 1.), *O kad tu ~ėgtum!* (keiksmas) (až – *prasmėgti*), *Kad tave kur ~aĩ!* (keiksmas) (až – *vilkas*);
3. „toks keiksmas“, pvz., *Kad tu ~tum!* (toks keiksmas) (až – *nusprógti* 2.), *Kad tu ~stum!* (toks keiksmas) (až – *pasiūsti* 2.), *Kad tave p~!* (toks keiksmas) (až – *plýnė* 2.);
4. „keikiant“, pvz., *čemerỹs* 2. „kipšas, velnias (keikiant)“;
5. „ir keikiant“, pvz., *žaltỹs* 2. „gudrus, suktas žmogus (ir keikiant)“;
6. „keikiantis“, pvz., *dieglỹs* 2. „galas, velnias (keikiantis)“;
7. „švelnus keiksmas“, pvz., *Galas žino* (švelnus keiksmas, sakomas abejo-jant, nežinant ko) (až – *gālas*), *Kad tave zuikiai subadytų!* (švelnus keiksmas) (až – *zuikis*, -ė 1.) ir kt.

Pateikti pavyzdžiai rodo šios leksikos žymėjimo įvairovę. Nėra aišku, kuo motyvuotinas vienu posakių laikymas keiksmu, plg. *Gālas žino* (až – *gālas*) ir pan., o kitų, plg., *Eik po galaĩs!* (až – *gālas*), nelaikymas ir pan.

Keiksmams, keiksmo žodžiams nurodyti BŽ reikėtų sistemingai po žodžio ar jo reikšmės konkretaus pavyzdžio pateikti prierašą (keiksmas).

3.3. Kaip minėta, dalis emocinės-ekspresinės leksikos DŽ₃ yra žymima su-trumpinimu šnek., dalis pateikiama kaip stilistiškai neutrali. Nekontatyviais lai-

⁶ Išvardyti apibūdinimai nereiškia, jog DŽ₃ nėra vartojama ir kitokių keiksmų ar keiksmo žodžių pateikimo būdų.

komi *blevyzgà* 1. „nepadori kalba, pliauškimas“; 2. „kas blevyzgoja“; *blevyzgoti* „nepadoriai kalbėti, taukšti, pliaukšti“; *čiauškalas* 1. „tuščia kalba, plepalai, niekai“; 2. „kas daug šneka, plepa, čiauška“; *čiauškalūs*, -ė „kas daug šneka, čiauškalas“; *čirškėlė* „kas čirškia, barasi“; *dabišius*, -ė „kas mėgsta puoštis, dabintis, gražintis, puošėiva“; *galvažudys*, -ė „žmogaus užmušėjas, žudikas“; *kėkšė* „ištverkusi moteris, paleistuvė“; *lāpė* 2. „gudrus, suktas, mokantis pataikauti žmogus“; *mūlkis*, -ė „kvailys, žioplys, neišmanėlis“; *paleist(a)buŋnis*, -ė „kas negražiai šneka, blevyzgoja“; *paleist(a)liežūvis*, -ė „kas niekus šneka, tauškia“; *paleistūvis*, -ė „pasileidėlis, ištverkėlis“ ir pan. Nemaža dalis šios leksikos DŽ₂, LKŽ ir SŽ taip pat laikoma stilistiškai neutralia.

Reikia pasakyti, kad neretai tam tikros priesagos, galūnės, priešdėliai gali suteikti žodžiams neigiamą reikšmę. Apie 200 daiktavardžių, priesagos *-ėlis*, -ė vedinių, DŽ₃ yra laikomi stilistiškai neutraliais. Pvz.: *apdribėlis*, -ė „kas apdribo, nevikrus“; *apsigimėlis*, -ė „kas iš prigimties yra su fizinėmis ar psichinėmis ydomis“; *išdvėselis*, -ė „išdvasa, dvasna, nuodvasa“; *išglėbėlis*, -ė „kas išglebęs, ištižęs“ ir kt. Priesagos *-ėlis*, -ė veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai paprastai žymi asmenis ir turi menkinamąją reikšmę [...]“ (DLKG: 105). Keletas šios priesagos darinių neigiamo atspalvio neturi, plg.: *numirėlis*, -ė „numiręs žmogus“, *nusikaltėlis*, -ė „kas nusikaltęs“, *pabėgėlis*, -ė „kas pabėgęs, palikęs savo vietą, kraštą“ ir kt.

Didžioji dalis daiktavardžių, padarytų su priesagomis *-alas*, *-alius*, *-eklis*, *-ena*, *-ynė*, *-la*, *-lys*, *-na*, *-ūnas* ir kt., žyminčių veiksmų pavadinimus ar asmenis, turi menkinamąją reikšmę (DLKG: 106–111). Pažiūrėkime, kaip šių priesagų vediniai apibūdinami DŽ₃. Pvz.: *giėdalas* „prastas giedojimas“; *tauškalas* šnek 1. „niekų kalba, plepalas“; 2. „kas niekus tauškia, plepys“; *karkalius*, -ė „kas karkia; kas kvėpuodamas karkia“; *žabalius*, -ė „kas neprimato, aklys, spangys“; *murmėklis*, -ė 1. „kas murma, neaiškiai, greitai kalba“; 2. šnek „kas reiškia nepasitenkinimą, kalba prieš“; *stenėklis*, -ė 1. „kas stena, dejuoja“; 2. šnek „kas neaiškiai taria žodžius“; *dūsena* „kas turi dusulį, dusna“; *čirškynė* 2. „kas čirškia, rėkia, rėksnys“ ir kt. Kaip matome, dalis šių vedinių laikomi nekonotatyviais, pvz.: *čirškynė* 2.; *dūsena*, kita dalis apibūdinami funkciniu atžvilgiu, pvz.: *murmėklis*, -ė 2.; *tauškalas*, tačiau menkinamosios reikšmės nėra nurodytos.

DLKG (112–113) teigiama, jog galūnių *-a(-ia)* ir kt. vediniai menkinamai žymi asmenis ir yra bendrosios giminės daiktavardžiai. Tačiau *dilba* 1. „kas žiūri padilbomis, iš paniūrų, paniurėlis“; 2. „didelis, nevikrus, nerangus žmogus“ ir kt. galūnių vediniai DŽ₃ laikomi stilistiškai neutraliais.

Tam tikrą stilistinį atspalvį žodžiui neretai gali suteikti priešdėliai, pvz., *nukalbėti* 1. „kvailai pasakyti“ (jokių stilistinių pažymų DŽ₃ neturi) ir pan.

3.4. Sutrumpinimu niek. pažymėti 99 žodžiai. Pvz.: *atėjūnas*, -ė niek. „negeidžiamas atsikėlėlis, atsibastėlis“ (*atsibastėlis*, -ė „kas atsibastęs“ – be pažymos); *avigalvis*, -ė niek. „užuomarša, žioplys, pusgalvis“; *išgama* niek. „išsigimėlis, degeneratas“; *išpera* 2. niek. „niekam tikęs padaras“; *kaitalynė* 2. niek. „kaitaliojima-

sis“; *marmūzė* niek. „veidas, burna“ (*snūkis* analogiška reikšme turi pažymą menk.); *mīgīs* 3. niek. „suversta lova; sujauktas, nešvarus patalas“; *padlaižiāuti* niek. „būti padlaižiu“; *padlaižys*, -ė niek. „pataikūnas“, tačiau *palaižiūnas*, -ė „pataikūnas, šunuodegis“ turi pažymą menk. (žodžio *padlaižiūnas*, -ė DŽ₃ nepateikia). Niekinamąją reikšmę žymimi žodžiai *pakalikas*, -ė niek. „pataikūnas“ (*pa-taikūnas*, -ė „kas pataikauja, stengiasi įsiteikti“ laikomas stilistiškai neutraliu); *plérza* niek. „sudribęs, nevikrus žmogus“, tačiau analogiška reikšmė žodžiai *dribšas*, -ė, *drimba* apibūdinami sutrumpinimu menk., o *sudribėlis*, -ė laikomas nekonotatyviu. Akivaizdi painiava. Nejaugi *marmūzė* turi stipresnį neigiamą laipsnį palyginti su žodžiu *snūkis*? Kuo motyvuoti žodžių *plérza* ir *sudribėlis*, -ė skirtingą žymėjimą?

3-ioje lentelėje galima palyginti, kaip DŽ₃ niekinamai apibūdinamą leksiką vertina kiti šaltiniai.

3 lentelė

DŽ ₃ žymimi pažyma niek.	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>avīgalvis</i> , -ė	niek.	niek.	šnek.
<i>išgama</i>	be pažymos	be pažymos	be pažymos
<i>marmūzė</i>	niek.	niek.	niek.
<i>pakalikas</i> , -ė	menk.	menk.	niek.
<i>plérza</i>	niek.	menk.	tarm., menk.

3.5. Įvairuojantį stilistinį vertinimą rodo ir menkinamai apibūdinami žodžiai, kurių yra 496. Pvz.: *apākėlis*, -ė 2. menk. „kas nepastabus“ (tačiau 1. „kas nepri-mato“ – be pažymos); *baltarañkis*, -ė 2. menk. „kas nedirba, vengia fizinio dar-bo“; *bliāuti* 2. menk. „garsiai verkti“, 3. menk. „negražiai dainuoti“ (*žliūmbti* „bal-su verkti“ turi pažymą šnek.); *cypynė* 2. menk. „kas cypauja, klykauja“, tačiau *cyplys*, -ė „kas vis cypia, verkia, spieglis“ laikomas stilistiškai neutraliu. Menki-namąją reikšmę DŽ₃ apibūdinami žodžiai *dribšas*, -ė menk. „kas sudribęs, neran-gus“; *drimba* ta pačia reikšme; *gvėra* menk. „kas išgveręs, vėpla“, tačiau *gvėrauti* niek. 1. „žioplinėti, žiopsoti“ (ir kitos reikšmės); *gvėrinti* niek. „eiti kaip gvėrai, žioplinti“ turi sutrumpinimą niek., o *išgvėrėlis*, -ė 1. „kas išgveręs, išklręs“; 2. „ištižėlis, apsileidėlis“ – be pažymos.

Menkinamai apibūdinami žodžiai *karštakōšis*, -ė menk. „karšto būdo žmogus, karštuolis“; *kvaiša* menk. „vėpla, žioplą“; *kvaišys*, -ė analogiška reikšmė ir kt., tačiau *kvaišas*, -à „kvailas, žioplas“ DŽ₃ pateikiamas be pažymos.

Cholèrikas, -ė 2. menk. „karštakošis, pasiutėlis“; *flegmātikas*, -ė 2. menk. „nepaslinkšis, keltas, mėmė, aušena“⁷ žymimi sutrumpinimu menk., *melanchòlikas*, -ė 3. „viskam jautrus, lėtas ir liūdnas, prislėgtas, sielvartingas, rūškanas žmogus“ – be pažymos, o *sangvīnikas*, -ė 2. šnek. „linksmuolis, šaunuolis, atlapaširdis“ laikomas šnekamosios kalbos žodžiu.

Palyginkime menkinamosios leksikos stilistinį apibūdinimą kituose šaltiniuose.

4 lentelė

DŽ ₃ žymimi pažyma menk.	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>baltarañkis</i> , -ė 2. „kas nedirba, vengia fizinio darbo“	menk.	menk.	šnek.
<i>bliáuuti</i> 2. „garsiai verkti“	niek.	niek.	niek.
<i>drimba</i>	menk.	be pažymos	menk.
<i>karštakòšis</i> , -ė	menk.	niek.	niek.
<i>snùkis</i> 3. „burna, veidas“	vulg.	menk.	niek.

3-ioje ir 4-oje lentelėse pateikti pavyzdžiai rodo, kad menkinamojo ir niekinamojo atspalvių žymėjimas eklektiškas.

Kyla klausimas, ar asmuo, pavadintas *pašlemėku* (DŽ₃ turi pažymą menk.), turėtų išsikeisti mažiau, negu pavadintas *gyvate* (turi pažymą niek.)? Ar žodžiai *gvėrauti*, *marmūzė*, žymimi sutrumpinimu niek., yra didesnio niekinimo laipsnio negu žodžiai *gvėra*, *snùkis*, turintys pažymą menk. ir pan.

Apie pažymų menk. ir niek. vartojimą be aiškesnių kriterijų yra rašę bei šių atspalvių tikslaus vertinimo sunkumus nurodę J. Paulauskas (1974: 46–47), K. Vošlytė (1995: 184) ir kt. Nenuoseklumą išvengti būtų galima atsisakant pažymos niek., o menkinamąjį bei niekinamąjį atspalvį turinčius žodžius ir jų reikšmes žymėti universalesne pažyma menk. Žodžius, turinčius labai stiprų niekinimo laipsnį, BŽ būtų galima žymėti pažyma vulg., pvz., *šliùndra* vulg. „pasileidėlė, ištvirkėlė“ (DŽ₃ šis žodis žymimas niekinamąja reikšme).

3.6. Ironybės, kurių pateikiama 13, žymimos sutrumpinimu iron., pvz., *aristokrātas*, -ė 2. iron. „kas šalinasi paprastų žmonių“; *devyndařbis*, -ė iron. „kas turi, dirba daug darbų“; *galvòčius* 2. iron. „neišmanėlis“; *grietinėlė* 2. iron. „rinktiniai žmonės“; *moksliñčius* 2. iron. „kas dedasi daug mokantis“; 2 *náuda* iron. „geras,

⁷ Reikšmes reikėtų aiškinti neutraliais žodžiais.

pagirtinas žmogus“, beje, pastarasis DŽ₃ dar pažymėtas sutrumpinimais vak., dz. Ironybėmis DŽ₃ laikomi žodžiai *preiškšas* 2. iron. „meilužis“ (beje, iš LKŽ nurodomų šaltinių matyti, kad pastarasis žodis yra žemaitybė); *tūzas* 2. iron. „įtakingas, gerą vietą užimantis žmogus“; *vadėiva* iron. „menkas vadas“ ir pan.

5 lentelė

DŽ ₃ laikomi ironybėmis	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>galvōčius</i> 2. „neišmanėlis“	iron.	iron.	–
<i>mokslīnčius</i> 2. „kas dedasi daug mokantis“	iron.	iron.	–
<i>preiškšas</i> 2. „meilužis“	iron.	menk.	tarm., niek.
<i>tūzas</i> 2. „įtakingas, gerą vietą užimantis žmogus“	iron.	be pažymos	–
<i>vadėiva</i>	iron.	menk.	iron.

Kalbant apie ironybes, reikėtų atkreipti dėmesį į konteksto, situacijos reikšmingumą. Beje, tai pasakytina apie visą emociinę-ekspresinę leksiką, išskyrus eufemizmus. Pavyzdžiui, ironijos gaidą juntame pavartodami deminutyvus „tėveliai“, „vaikeliai“ pasakyme *Kokie tėveliai, tokie ir vaikeliai*.

Stilistinės žodžio charakteristikos įvairavimą žodynuose akivaizdžiai rodo 6-oji lentelė.

6 lentelė

J. Pikčiilingio laikomi ironiškais žodžiai	Jų žymėjimas			
	DŽ ₃	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>bliáuči</i> 2. „verkti“	menk.	niek.	niek.	niek.
<i>makaūlė</i> „galva“	menk.	menk.	menk.	menk.
<i>pakarāila</i> „didelis, aukštas, sudžiūvęs žmogus“	šnek.	ryt.	be pažymos	tarm., niek.
<i>veizōlai</i> „akys“	žem., menk.	žem., menk.	menk.	tarm., menk.

Negalima sakyti, jog žodžiai *bliáuči*, *veizōlai* ir kt. nurodytomis reikšmėmis nėra pajuokiantys, pašiepiantys ar kandūs, tačiau ironiškumą stelbia labiau išryškėjęs menkinamasis laipsnis.

Kartais žodžiui ironišką atspalvį gali suteikti tam tikros priesagos. J. Pikčilingis tokiomis laiko priesagas *-(i)ūkštis, -eiva* ir kt. (Pikčilingis 1975: 301). DLKG §158; §257; §294 kalbama apie minėtų priesagų teikiamą menkinamosios reikšmės atspalvį. Pažiūrėkime, kaip kai kurie šių priesagų vediniai pateikiami DŽ₃ ir kituose šaltiniuose.

7 lentelė

Antraštinis žodis, jo reikšmė	Stilistinis apibūdinimas			
	DŽ ₃	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>vaikiūkštis</i> „vaikas“	be pažymos	menk.	šnek.	–
<i>varliūkštis, -ė</i> „mažas vaikas, išdykėlis“	menk.	menk.	menk.	–
<i>velniūkštis</i> 2. „išdykėlis, padauža, neklaužada“	šnek.	šnek.	be pažymos	–
<i>gražėiva</i> „puošėiva, puošnius, dabita“	be pažymos	be pažymos	be pažymos	menk.
<i>gudrėiva</i> „gudruolis“	menk.	menk.	be pažymos	iron.
<i>karėiva</i> „nevykėlis karys“	menk.	menk.	iron.	niek.
<i>narsėiva</i> „narsuolis“	menk.	be pažymos	be pažymos	menk.
<i>rimtėiva</i> „kas dedasi rimtas, per daug rimtas žmogus“	be pažymos	menk.	be pažymos	–
<i>stilėiva</i> „kas perdėtai madingai rengiasi ar puošiasi, gražėiva, dabita“	menk.	menk.	menk.	menk.
<i>švarėiva</i> „kas perdėtai švarina, švarinasi“	menk.	–	be pažymos	–

Akivaizdu, jog ir šios leksikos žymėjimas yra prieštaringas. Vis dėlto priesagos *-eiva* vediniuose intensyviau juntamas ne menkinamasis ar niekinamasis, bet ironijos atspalvis, ir šie vediniai BŽ turėtų būti žymimi sutrumpinimu iron.

Pateikiant BŽ frazeologizmus, patarles ir pan., reikėtų nurodyti fakultatyvų emocinį-ekspresinį atspalvį. DŽ₃ šios pažymos vartojamos nesistemiškai. Pvz., sutrumpinimu iron. DŽ₃ pažymėti šie posakiai iš tautosakos: *Atidavė vištas lapei ganyti* (iron.) (až – *atiduoti* 2.); *Gausi iš ~o avių* (iron. nieko negausi) (až – *žąsinas*); *Numynė žvirblis ~ai koją* (iron.) (až – *pelėda* 1.); *Sutiņka kaip šuo su kate* (iron.) (až – *sutikti* 6.); *Tiņka kaip šuniui penkta koja* (iron. visai netinka) (až – *tikti* 1.) ir pan. Beje, pažyma fik. nepateikiama. Pažyma iron. yra apibūdinti frazeologizmai *Ūžį vesti parduoti* (iron. eiti išpažinties) (až – *ožys*); *Didelė v~!* (iron. menkysta) (až – *vietà*) ir pan.

3.7. Sutrumpinimą juok. turinčių žodžių tėra 11, pvz., *dzūrinti* šnek. 2. juok. „pras-tai griežti“; *gudrōčius*, -ė juok. „gudruolis“ (ar realiai vartojama ši moteriškosios giminės forma?); *išdėlis* 2. juok. „paskutinis vaikas šeimoje, pagrandukas“; *kiaūliarisčia* juok. „lengva (kiaulės) risčia, ristele“; *lašiniai* 2. juok. „kūno riebalai“; *pyrāginė* 2. juok. „kvėpuojamoji gerklė“; *smegeninė* 2. juok. „galva“; *tupyklà* 2. juok. „iš-vietė“; *varlė* 3. juok. „mažas vaikas“; 2 *vienstypis*, -ė juok. „viengungis“ ir pan.

8-oje lentelėje lyginama, kaip pažyma juok. apibūdinami žodžiai žymimi ki-tuose žodynuose.

8 lentelė

DŽ ₃ žymimi pažyma juok.	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>gudrōčius</i>	be pažymos	be pažymos	iron.
<i>kiaūliarisčia</i>	juok.	be pažymos	–
<i>lašiniai</i> 2. „kūno riebalai“	juok.	juok., menk.	–
<i>smegeninė</i> 2. „galva“	juok.	juok.	menk.
<i>tupyklà</i> 2. „išvietė“	šnek.	šnek.	–

Aptariant pažyma juok. apibūdinamą leksiką (iš dalies tai aktualu ir sutrum-pinimu iron. pažymėtiems žodžiams), iškyla laikinai įgytos ekspresinės reikšmės pateikimo arba nepateikimo žodyne problema, t. y., ar verta nurodyti laikiną, kontekstinę žodžių konotaciją? Pailiustruokime žodžio *gudrōčius* ekspresinio atspalvio kitimą paprastu pavyzdžiu. Juokais *gudročiumi* pavadinamas asmuo, bandantis „išsisukti“ iš jam nepatogios padėties. Tačiau pasakyme *Atsirado, ma-tai, gudročius* ryškesnė ironijos, pašiepimo gaida. Beje, SŽ šis žodis turi pažymą iron. (žr. 8 lentelę). Palyginkime, kaip DŽ₃ apibūdinamas *galvōčius*: 1. „galvotas, išmintingas žmogus, išminčius“; 2. iron. „neišmanėlis“. Kyla klausimas, ar BŽ nereikėtų žodžių *galvōčius* „galvotas, išmintingas žmogus“, *gudrōčius* „gudrus, sumanus žmogus“ ir pan. pateikti tik šias nurodytas reikšmes ir laikyti juos šne-kamosios kalbos žodžiais.

Prastam grojimui pavadinti, be minėto *dzūrinti*, vartojama ir daugiau veiks-mažodžių. Vieni jų DŽ₃ minėta reikšme laikomi neutraliais, pvz.: *čirėnti*, *čirpin-ti*, *čirpti*, kiti laikomi šnekamosios kalbos žodžiais, pvz.: *kliūnkinti* ir pan. Žo-džių *birbinti* 1. „birbynę pūsti, dūduoti“; *birbti* 1. „birbyne dūduoti“ apibrėži-muose būtina įterpti žodį „prastai“; beje, jie DŽ₃ laikomi nekonotatyviais.

Pažyma juok. DŽ₃ yra pažymėti kai kurie frazeologiniai junginiai, pvz., *Ne iš tos ~os* (juok. sakoma kalbančiam ne į temą) (až – *òpera*); *Óžio pienas* (juok.

degtinė) (až – ožys); *I ~ų bažnyčių važiuoti* (juok. mirti) (až – šarka); *~ų bažnyčia* (juok. kapinės) (až – šarka) ir pan. Šį sutrumpinimą galėtų turėti švelniu keiksmu DŽ₃ laikomas jau minėtas pasakymas *Kad tave ~iai subadytų!* (až – zuikis), taip pat *A kad tave vabalas; Lįsk vābalui į blauzdą* (LKŽ XVII: 764) ir pan. Pastarųjų DŽ₃ nepateikia.

Pažyma juok. BŽ galėtų būti žymimi nepiktai, maloniai juokaujant sakomi žodžiai ar posakiai, norint pralinksminėti adresatą.

3.8. Sutrumpinimą fam. turi 9 žodžiai. Tai *bamblinėti* fam. „vaikštinėti“ (papr. apie mažą vaiką); *bambllys* 6. fam. „mažas, storas, kartais ir išdykęs vaikas; žemas, storas žmogus“; *bambūs*, -i fam. „dažnai ir įkyriai priekaištauojantis, reiškiantis nepasitenkinimą“; *boba* 2. šnek. fam. „žmona, pati“; *2 burbūlis*, -ė 2. fam. „storulis, apskritaveidis“; *móčia* ryt. fam. „motina“; *sėnis*, -ė 3. tarm. fam. „vyras, žmona“; *susiburkuoti* fam. „meiliai kalbantis susimylėti“; *susičiulbėti* fam. „meiliai susikalbėti, susitarti“.

Palyginkime šių žodžių stilistinį apibūdinimą kituose žodynuose.

9 lentelė

DŽ ₃ laikomi familiarybėmis	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>bamblinėti</i>	fam.	be pažymos	–
<i>bambllys</i> 6. „mažas, storas, kartais ir išdykęs vaikas; žemas, storas žmogus“	fam.	be pažymos	šnek.
<i>bambūs</i> , -i	–	be pažymos	menk.
<i>boba</i> 2. „žmona, pati“	šnek.	šnek.	menk.
<i>2 burbūlis</i> , -ė 2. „storulis, apskritaveidis“	fam.	be pažymos	–
<i>móčia</i>	be pažymos, tačiau yra prierašas: (šiurkščiau, be pagarbos variant)	be pažymos, tačiau yra prierašas: (su mažesne pagarba variant)	be pažymos, tačiau yra prierašas: (šiurkščiau kalbant)
<i>sėnis</i> , -ė 3. „vyras, žmona“	šnek., juok.	juok.	senė – menk. senis – šnek., iron.
<i>susiburkuoti</i>	fam.	be pažymos	–
<i>susičiulbėti</i>	fam.	be pažymos	be pažymos

Akivaizdu, kad DŽ₃ familiaria laikomoje leksikoje ryškus stilistinių spalvų skirtumas, plg. *susiburkuoti* – *bóba*, *susičiulbėti* – *móčia*, *burbulis* – *sėnis* ir pan. Beje, nepriešdėliniai *burkuoti*, *čiulbėti*, taip pat analogiška reikšme *ulbėti*, DŽ₃ laikomi stilistiškai neutraliais. Žodžių *bambūs*, *-i*; *bóba*; *móčia*; *sėnis*, *-ė* nurodytose reikšmėse dominuoja nepagarbus, šiurkštus, įžeidžiantis vertinimas, būdingas menkinamajai leksikai.

Galima dar palyginti, kokius žodžius familiariais laiko kiti autoriai, pvz., sutuoktiniams pavadinti vartojamus *bóba*, *patį*, *pàts* – J. Pikčilingis (1975: 12–13); *mamà*, *tėvas* ta pačia reikšme – K. Vosylytė (1995: 185); kai kuriuos priesagos *-okas* vedinius ir konkrečiai žodį *klasiōkas* – K. Župerka (1983: 14) ir pan. BŽ šie sutuoktiniai pavadinti (išskyrus *bóba*) ir kiti panašios reikšmės žodžiai galėtų būti žymimi pažyma šnek., juo labiau kad neretai šnekamosios kalbos leksikai būdingas familiarus atspalvis. Taigi pažymos fam. būtų galima atsisakyti.

3.9. Eufemiškai konotuosios leksikos sluoksnį DŽ₃ sudaro 11 žodžių. Tai daiktavardžiai *nelabasis* euf. „velnias“; *pamatinė* euf. „rupūžė“; *piktasis* euf. „velnias, nelabasis“; *piktóji* euf. „gyvatė“; 1 *skeltanāgis* euf. „velnias“; *šnypstėlė* euf. „gyvatė“. Pažymą euf. turi veiksmazodžiai 1 *čiūrinti* šnek. 2. euf. „šlapintis“; *nusilengvinti* 2. euf. „gamtos reikalą atlikti“; *nusišlapinti* euf. „išleisti šlapimą“ ir ta pačia reikšme *šlapintis*; *tūštintis* euf. „atlikti gamtos reikalą“.

Pažiūrėkime, kaip DŽ₃ eufemizmais laikomus žodžius stilistiškai vertina kiti šaltiniai.

10 lentelė

DŽ ₃ laikomi eufemizmais	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
1 <i>čiūrinti</i> 2. „šlapintis“	šnek.	be pažymos	–
<i>nusilengvinti</i> 2. „gamtos reikalą atlikti“	euf.	be pažymos	–
<i>nusišlapinti</i>	be pažymos	be pažymos	–
<i>šlapintis</i>	be pažymos	be pažymos	–
<i>tūštintis</i>	be pažymos	euf.	–

Vienuose žodynuose ši leksika apibūdinama funkciniu atžvilgiu, kituose – emociniu, trečiuose laikoma stilistiškai neutralia.

Žodžių *nusišlapinti*, *šlapintis*, *tūštintis* laikymas eufemizmais nurodytomis reikšmėmis yra abejotinas.

Eufeminei leksikai galėtų būti priskirtini šie velnio pavadinimai: *kįpšas, pikčius, pinčiukas* (DŽ₃ laikomi šnekamosios kalbos žodžiais), *raguotasis, raguotis* (žr. šio straipsnio 2.2. dalį) ir pan.

Mirčiai pavadinti vartojami eufemizmai *gālas, giltinė* (DŽ₃ laikomi nekonzotatyviais); *paskutinióji* (turi pažymą šnek.) ir pan. BŽ jie galėtų turėti pažymą euf.

Be sinonimijos, eufeminei leksikai priskirtini ir frazeologiniai junginiai. Kai nenorima ištarti žodžio *mirti*, sakoma *Akš užmerkti* (až – *akš*); *Gálvą padėti* (paguldyti, pakloti) (až – *galvą*); *Vālandos suskaitytos* (až – *valandà*) ir pan. Šių eufeminių frazeologizmų konotacija DŽ₃ nenurodyta.

3.10. Deminutyviniams žodžiams žymėti vartojami sutrumpinimai malon. ir mžb. „Didelė dalis lietuvių kalbos deminutyvų išreiškia objektyvų daiktų dydį (dažniausiai jų mažumą) ir bent kiek ryškesnio ekspresyvumo bei emocionalumo atspalvio neturi“ (DLKG: 87). Taigi sutrumpinimu mžb. DŽ₃ pažymėta leksika šiame straipsnyje neapartama.

Malonumo reikšmę pažymėti 27 daiktavardžiai. Pvz.: *bernėlis* malon. „jaunas, nevedęs vyras, vaikiną“ ir analogiška reikšmė *bernýtis*; *mamà* malon. „motina“; *2 mažutėlis*, -ė malon. „mažas vaikas“; *puñpuras* 3. malon. „mažas vaikas“; *pupūlis*, -ė malon. „mažutėlis“; *pupūtis*, -ė malon. „mažutis, pupulis“; *pūtė* malon. „višta ar kitas paukštis (ppr. vaikų kalboje)“; *sēsė* malon. „sesuo“; *tētė* malon. „tėvas“; *tėtis* malon. „tėvas“ ir kt.

Palyginkime pažyma malon. apibūdinamų žodžių žymėjimą kituose šaltiniuose.

11 lentelė

DŽ ₃ laikomi maloniniais	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₂	LKŽ	SŽ
<i>mamà</i>	malon., priersas (vaikui)	šnek. priersas (vaikui)	malon., vaik.
<i>2 mažutėlis</i> , -ė	be pažymos	–	fam.
<i>puñpuras</i> 3. „mažas vaikas“	fam.	malon.	–
<i>pupūlis</i> , -ė	šnek., malon.	malon.	fam.
<i>pupūtis</i> , -ė	šnek., malon.	malon.	–
<i>pūtė</i>	šnek., malon.	malon.	vaik.
<i>sēsė</i>	be pažymos	be pažymos	be pažymos
<i>tētė</i>	fam.	fam.	fam.
<i>tėtis</i>	fam.	fam.	fam.

Paprastai maloniniai žodžiai yra tam tikrų priesagų vediniai. DŽ₃ malonine reikšme apibūdinami nepriesaginiai žodžiai *mamà, pūtė, tėtė, tėtis* bei ne deminutyvinės priesagos vedinys *puñpuras*. DŽ₂, LKŽ ir SŽ *tėtė* ir *tėtis* laikomi familiariais, tačiau analogiška reikšme *mamà, sėsė* familiarios leksikos sluoksniui nepriskiriami. BŽ minėti žodžiai, išskyrus *puñpuras*, galėtų turėti pažymą šnek. Beje, ar ne dažniau mažas vaikas yra vadinamas *pipiru*, tačiau pastarąją reikšme šio žodžio DŽ₃ nepateikia. Vaikų kalbos žodžiai *kūzė, kūzis* (žr. šio straipsnio 2.1. dalį) ir kt. sutrumpinimu malon. nepažymėti, tačiau *pūtė* jau apibūdinamas malonine reikšme. Žodis 2 *mažutėlis*, -ė turi pažymą malon., tačiau 2 *mažylis*, -ė; 2 *mažytis*, -ė; 2 *mažiulis*, -ė DŽ₃ laikomi stilistiškai neutraliais, nors visų definicijos skamba vienodai „mažas vaikas“. Jeigu DŽ₃ išvardytieji žodžiai pateikiami be pažymų, nes stilistinis apibūdinimas yra parodytas reikšmės apibrėžime, tada nereikėtų sutrumpinimu malon. žymėti žodžio 2 *mažutėlis*, -ė. Mažam vaikui pavadinti vartojami minėti žodžiai turi ir malonumo, ir mažumo reikšmes. Beje, tai pasakytina ir apie žodį *sesėlė* 1. mžb. malon. sesė. Tokių pavyzdžių galima pateikti ir daugiau.

BŽ apibūdinant deminutyvinius daiktavardžius, sutrumpinimų malon. ir mžb. būtų galima atsisakyti, o vietoj jų vartoti pažymą dem.

3.11. Svarstytinas vaizdingosios leksikos pateikimas. DŽ₃ jai žymėti kartais vartojama pažyma šnek., pvz., *bindzinėti* šnek. „vaikštinėti be darbo“; *biñdzinti* šnek. „pamažu, tingiai eiti, timpinti“; 1 *kiñsti* 8. šnek. „smarkiai ką daryti (eiti, valgyti, griežti, šokti, lyti ir kt.)“; *mąuti* 4. šnek. „greitai bėgti, važiuoti“; *šąuti* 3. šnek. „smarkiai eiti, bėgti, skristi“ ir pan. Kartais vaizdingieji žodžiai laikomi stilistiškai neutraliais, pvz.: *čiuožti* 2. „eiti, važiuoti“; *dūmti* 6. „greitai eiti, bėgti, važiuoti“; *rūkti* 5. „greitai bėgti“ ir pan.

Palyginkime vaizdingosios leksikos apibūdinimą kituose šaltiniuose.

12 lentelė

Vaizdingieji žodžiai	Stilistinis apibūdinimas		
	DŽ ₃	LKŽ	SŽ
<i>bindzinėti</i>	šnek.	be pažymos	šnek.
<i>biñdzinti</i>	šnek.	be pažymos	menk.
<i>čiuožti</i> 2. „eiti, važiuoti“	be pažymos	be pažymos	–
<i>dūmti</i> 6. „greitai eiti, bėgti, važiuoti“	be pažymos	be pažymos	šnek.
<i>rūkti</i> 5. „greitai bėgti“	be pažymos	šnek.	šnek.
<i>šąuti</i> 3. „smarkiai eiti, bėgti, skristi“	be pažymos	be pažymos	šnek.

Akivaizdu, kad išvardytieji žodžiai yra konotatyvūs. Visi žodžiai ar jų reikšmės, nepriklausantys neutraliajam leksikos sluoksniui, turėtų būti apibūdinami tam tikromis stilistinėmis pažymomis (Paulauskas 1974: 46). Vaizdinės leksikos pateikimo LKŽ problemą yra iškėlusį K. Vosylytė (1995: 185). Sutrumpinimą vaizd. Daugėliško tarmės kalbėjimo veiksmažodžių žodynyje vartojo K. Pakalka (1995: 205–216).

Pažyma šnek. vartojama funkciniai konotacijai žymėti. Vaizdingoji leksika yra emocinės-ekspresinės leksikos atmaina (Pikčilingis 1975: 53). Vadinasi, vaizdingieji žodžiai sutrumpinimu šnek. BŽ neturėtų būti žymimi. Vienas iš galimų šios leksikos pateikimo variantų būtų sutrumpinimo vaizd. vartojimas. Bet ar verta įvesti šią pažymą?

4. Nekartojant to, kas buvo kalbėta apie konkrečius leksikos sluoksnius, pasakytina:

- BŽ turėtų sumažėti emocinės-ekspresinės, ypač menkinamosios, leksikos kiekis (ir pažymėtos tam tikrais sutrumpinimais, ir laikomos DŽ₃ nekonotatyvia);

- daugelio žodžių, realiai turinčių ekspresinį atspalvį ir teiktinų BŽ, stilistinis apibūdinimas, palyginti su DŽ₃, turėtų keistis;

- BŽ įvade stilistinės pažymos turėtų būti aiškinamos informatyviai, t. y. apibrėžiamos ne vienu žodžiu, taip pat galėtų būti pateikiama pavyzdžių: menk. – menkinamosios reikšmės žodžiai ar posakiai, vartojami norint žmogų, daiktą ar reiškinį sumenkinti, paniekinti, pvz., *gremėzdas* ir pan.

- BŽ galėtų būti vartojamos šios stilistinės pažymos:

šnek. – bendrinės šnekamosios kalbos žodis ar posakis, vartojamas buitinėje, neoficialioje kalboje, su adresatu bendraujant laisvai, nesivaržant. Šia pažyma apibūdinami žodžiai, kurie neturi emocinio-ekspresinio atspalvio. Pvz.: *ādata* (1) 3. šnek. „injekcija, įtraiška, išvirkštis“⁸; *bėgis* (2) 4. šnek. „važiuojamosios priemonės pavara“ ir pan.; Šnekamajai kalbai taip pat priklauso vaikų kalbos žodžiai, kuriuos kartais vartoja ir suaugusieji. Pvz.: *atià* jst. šnek. „viso gero“ (atsisveikinant);

flk. – folkloras; šia pažyma žymėtini žodžiai bei posakiai, vartojami žodinėje liaudies kūryboje. Pvz.: 1 *nókti* (1) 3. flk. „vysti“; 2 *svėčias*, *-ià* (4) flk. „svetimas“ ir pan.

Emocinei-ekspresinei leksikai apibūdinti:

dem. – deminutyvai; šia pažyma apibūdinami žodžiai, žymintys tą patį ar tos pačios rūšies dalyką, kaip ir pamatiniai žodžiai, tik turintys dar mažumo ir malonumo reikšmes. Pvz.: *mergėlė* (2) 1. dem. „jauna netekėjusi moteris, mergina“; *motùlė* (2) dem. „motina“ ir pan.

⁸ Definicijos pateikiamos iš DŽ₃, bet tai nereiškia, kad BŽ jos nesikeis. Beje, gali keistis reikšmių pateikimo tvarka ir pan.

- euf.** – eufemizmai; švelnesni, neutralesni žodžiai ar posakiai, vartojami vietoj šiurkščių ar nemalonių. Pvz.: *nelabàsis* dkt. euf. „velnias“; *akis užmerkti* (euf. *mirti*) ir pan.
- juok.** – juokais, maloniai juokaujant sakomi neižeidžiantys žodžiai ar posakiai, kurių tikslas adresatą pralinksminti. Pvz.: *smegeninė* (2) 2. juok. „galva“; *Ne iš tos operos* (juok. sakoma kalbančiam ne į temą) ir pan.
- iron.** – ironiški žodžiai ar posakiai, vartojami reikšme, neretai priešinga tikrajai, turintys kandumo, pajuokos, pašaipos atspalvį. Pvz.: *grietinėle* (2) 2. iron. „rinktiniai žmonės“; *Gausi iš žąsino avių* (iron. *nieko negausi*) ir pan.
- menk.** – menkinamosios reikšmės žodžiai ar posakiai, vartojami norint žmogų, daiktą ar reiškinį sumenkinti, paniekinti. Pvz.: *gremėzdas* (2) menk. 1. „kerėpliškas daiktas, griozdas, gramozdas“, 2. „nevikrus žmogus, griova“; *lūkti* 2. menk. „gerti, maukti“ ir pan.
- vulg.** – vulgarūs, t. y. šiurkštūs, nešvankūs žodžiai ar posakiai, kurie netinka vartoti kultūringoje aplinkoje; neretai lyties organų, fiziologinių procesų ir pan. tiesioginiai pavadinimai. Pvz.: *pāpas* (2) vulg. 1. „krūtis“; *šūdas* (1) vulg. „išmatos“ ir pan.
- Keiksmams, keiksmo žodžiams nurodyti siūloma po konkretaus pavyzdžio pateikti prierašą (keiksmas). Pvz.: *Kad tu išpustum!* (keiksmas); *Kad tu nusprogtum!* (keiksmas) ir pan.

Gauta 1999 05 12

SUTRUMPINIMAI

BŽ	– Bendrinės lietuvių kalbos žodynas
DŽ(k)	– kompiuterinis DŽ ₃ variantas
VDU	– Vytauto Didžiojo Universiteto tekstynas
až	– antraštinis žodis
d.	– liaudies dainos žodis, posakis ar sakiny
dem.	– deminutyvas
dz.	– dzūkų
euf.	– eufemizmas
fam.	– familiarus
flk.	– folkloras
iron.	– ironiškas
jst.	– jaustukas
juok.	– juokais, juokaujant
malon.	– maloninis
menk.	– menkinamasis
mžb.	– mažybini
niek.	– niekinamasis
prk.	– perkeltinė reikšmė

ryt.	– rytų aukštaičių
šnek.	– šnekamosios kalbos žodis
tarm.	– tarminis
vaik.	– vaikų kalbos žodis
vaizd.	– vaizdingasis
vak.	– vakarų aukštaičių
vulg.	– vulgarus
žem.	– žemaičių

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- DLKG: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- DŽ₁: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- DŽ₂: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mintis, 1972.
- DŽ₃: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- KTŽ: Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1990.
- LKE: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- LKŽ I–XIX: *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–6: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1962; 7–9: Mintis, 1966–1973; 10–15: Mokslo, 1976–1991; 16–17: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1996; 18–19, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999.
- Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary*, Oxford University Press, 1995.
- Pagrindai 1998: *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno pagrindai ir principai* [rankraštis].
- Pakalka K. 1995: Daugėlišio tarmės kalbėjimo veiksmažodžių (*Vërba Dicendi*) žodynėlis. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 205–217.
- Paulauskas J. 1974: Aktualios leksikos norminimo problemos ir žodynas. – *Kalbos kultūra* 27, 40–49.
- Pikčilingis J. 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2, Vilnius: Mokslo.
- Robert P. *Le petit Robert*, Paris: Le Robert, 1990.
- SŽ: Lyberis A. *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Mokslo, 1980.
- Thésaurus Larousse*, 2e édition, Larousse, Paris, 1992.
- Vosyltė K. 1995: Stilistinis žodžių apibūdinimas „Lietuvių kalbos žodyne“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 180–186.
- Župerka K. 1977: *Praktinė stilistika*, Vilnius, Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.
- Župerka K. 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo.

PROBLEMS OF COLLOQUIAL AND EMOTIONAL-EXPRESSIVE LEXIS

Summary

The paper deals with the problems of stylistic description of the lexis in *Dictionary of Modern Lithuanian* (DML) (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*). Suggestions are also made as to the presentation of the lexis in the *Dictionary of Standard Lithuanian* (DSL) (*Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*).

In comparison to DML, in the DSL the number of items of the emotional and expressive lexis, especially those marked with the Label *menk.* (Eng derogatory), should decrease, a number of words with an expressive shade should have their stylistic description changed.

There are several suggestions for the improvement of stylistic labelling, namely: in the DSL the Labels *d.* (*daina*; Eng song), *fam.* (*familiarus* – Eng familiar, informal), *malon.* (*maloninis* – Eng ameliorative), *niek.* (*niekinamasis* – Eng pejorative) should be abandoned; a new Label *dem.* (*deminutyvas* – Eng diminutive) should be introduced, the Label *vulg.* (*vulgarus* – Eng vulgar) should be used only for words referring to physiological processes, sex organs.